

meer extensief te beoefenen en daarnaast andere accenten te leggen zoals op paardenfokkerij, vetweiderij en varkensmesterij. Een ander voorbeeld waaruit blijkt dat in dit boek opvattingen worden gehuldigd die tegenwoordig weer als modern worden aangemerkt, heeft betrekking op de vruchtopvolging. Van een vast drieslagstelsel zoals Staring meende, was volgens Nijhoff geen sprake. In werkelijkheid bestond er heel veel variatie, afhankelijk van factoren als bodemkwaliteit en afwateringstoestand.

Natuurlijk zal deze wetenschappelijke heruitgave zijn weg vinden onder belangstellenden in de geschiedenis van Gelderland, maar daarnaast zullen ook anderen er blij mee zijn. In de eerste plaats de agrarisch-historici, zeker zolang er nog geen samenvattende studie over de Gelderse landbouw bestaat, maar ook land- en bosbouwkundigen en ecologisch geïnteresseerden zullen er veel van hun gading in kunnen vinden.

Hille de Vries

P. Th. F. M. Boekholt, J. van der Kooi, ed., *Spiegel van Groningen. Over de schoolmeester-rapporten van 1828* (Groninger historische reeks XIII; Assen: Van Gorcum, 1996, ix + 337 blz., ISBN 90 232 2844 8).

De schoolmeesterrapporten waarvan hier sprake is, zijn de antwoorden in 1828 door de meesters van een groot aantal Groninger plaatsen gegeven op een enquête, hen toegezonden door de Commissie van onderwijs in de provincie Groningen. Het was de bedoeling om er een boek uit samen te stellen over de natuurlijke historie van Groningen en een geologische kaart; beoogd auteur was de predikant/schoolopziener/geleerde Nicolaas Westendorp. Hiervan is niets terechtgekomen. De antwoorden zijn bewaard gebleven en ondergebracht in het Rijksarchief in Groningen.

De schoolmeesters werd gevraagd te berichten over de naamkunde, de topografie, de bodemgesteldheid, het klimaat, de economie, de geschiedenis, het culturele en kerkelijke leven, de 'platte' taal, de zeden en gewoonten en de plaatselijke bijzonderheden. Van grote waarde zijn vooral de antwoorden op de laatste drie items omdat voor de provincie Groningen gegevens over dialectologie en volkskunde uit het begin van de vorige eeuw zo goed als geheel ontbreken. Er is ruim gehoor gegeven aan de opdracht van de Onderwijscommissie: uit 175 van de ongeveer 200 plaatsen kwamen de antwoorden binnen. In hun totaliteit bieden ze een breed panorama van het leven op het Groninger platteland rond 1830 in al zijn regionale verscheidenheid.

In deze bundel worden de rapporten van diverse zijden belicht en in een ruimer kader geplaatst. Zo passeren de revue het provinciale decor, de economische en sociale aspecten, het onderwijs en de onderwijzers, de wetenschap en de cultuur, het karakter, de levenswijze, de zeden en gewoonten, de bijgelovigheden en overleveringen, het taalgebruik, de namen en naamsverklaringen, de kerkgebouwen en klokken. Ter illustratie zijn vijf rapporten volledig opgenomen: die van Blijham, Dorkwerd, Finsterwolde, Noordbroek en Oldehove.

De vraag is natuurlijk hoe betrouwbaar en waardevol de rapporten nu eigenlijk zijn. In hoeverre zijn de mededelingen van de schoolmeesters objectief, in hoeverre konden en wilden zij hun dorpen en hun dorpsgenoten waarheidsgetrouw en met kennis van zaken beschrijven. Op dit punt komt er uit de bundel een tweeslachtig beeld naar voren. In de inleidingen is er steeds sprake van een waardevolle bron. Bij een dieper duiken in de tekst van de afzonderlijke bijdragen moeten de auteurs bekennen dat zij al doende nogal wat beperkingen zijn tegengekomen

en dat zij er minder mee hebben kunnen doen dan gehoopt en verwacht. Bij de ene auteur komt dit duidelijker naar voren dan de ander; die over de kerkgebouwen en klokken zijn het meest uitgesproken in hun oordeel: 'Een gemiste kans'. Maar ook over één van de beter beantwoorde vragen (die over de volkscultuur) wordt gezegd: 'Als totaliteit hebben zij zich (=de schoolmeesters) niet al te best van hun taak gekweten'. Krijgen zo de schoolmeesters door hun ongeïnteresseerdheid en plichtmatigheid een veeg uit de pan, de meeste schuld wordt echter bij de Commissie van onderwijs gelegd: geen goede vraagstelling, te naïef, geen samenhang tussen de vragen etcetera.

Mijns inziens is deze kritiek toch wat al te streng en worden de auteurs 'gehinderd' door onze moderne vraagstelling. Accoord, wij zouden graag wat meer willen weten over de toenmalige situatie, maar gezien onze magere kennis mogen wij met het gebodene in de rapporten wel degelijk tevreden zijn. Ook hier geldt: beter een half ei dan een lege dop!

H. Boels

F. A. Hartsen, *Nederlandsche toestanden. Uit het leven van een lijder*, N. Maas, ed. (Egodocumenten XIII; Hilversum: Verloren, 1996, 221 blz., f40,-, ISBN 90 6550 146 0).

In de keurig verzorgde reeks Egodocumenten van uitgeverij Verloren is dit deeltje gewijd aan een publicist uit de negentiende eeuw: jonkheer dr. F. A. Hartsen (1838-1877). Zijn 'autobiografie' is geheel opgenomen (108-203) en in de inleiding (7-100) citeert Nop Maas uitgebreid uit zijn andere publicaties. Een lijst van Hartsens publicaties, aantekeningen bij de autobiografie en een register completeren het boek.

Hartsen kwam uit een gegoede familie, zodat hij nooit heeft hoeven te werken om in zijn onderhoud te voorzien, en leed sterk aan Weltschmerz, nog versterkt door zijn tuberculose, die hem het excuus verschafte van dag tot dag te leven en zijn meningen te publiceren alvorens ze te hebben uitgewerkt en overdacht, omdat hij dacht wel jong te zullen sterven. Hij greep deze ziekte ook aan als reden zich gekwetst te tonen wanneer mensen op zijn zeer onaangepast gedrag afwijzend reageerden.

De autobiografie is weinig evenwichtig opgezet: jeugdanekdotes beslaan 40 pagina's, liefdesperikelen 15 en een tirade waarin hij zich ervoor verdedigt vaak van mening te veranderen 10.

Zijn jeugdherinneringen zijn weinig opzienbarend, veel kattenkwaad en kinderleed, al verbaas ik mij erover dat op minstens twee scholen voor een kind van 14 jaar roken en regelmatige dronkenschap normaal schijnt te zijn gevonden.

Openheid praktiseert hij tot het ziekelijke toe, ook over zijn afgewezen huwelijksaanzoeken. In Cannes trouwt hij met een katholieke Engelse. Zijn verontschuldiging hiervoor is dat hem na vijf afwijzingen duidelijk is geworden dat hij geen Hollandse, protestantse, vermogende vrouw kan krijgen. Na een tijdelijk enthousiasme voor het 'roomse' geloof, dat hij in verschillende zelf uitgegeven brochures aan de Nederlandse bevolking aanbeveelt, volgt de terugslag: discussies waarin zijn vrouw bij haar overtuiging blijft, kan hij niet verdragen, en als zij en zijn broer zich verzetten tegen intieme correspondentie en contacten met een andere vrouw, Marie Anderson, zijn zij inhumain. Hij gaat met Marie weg, en is ervan overtuigd dat het verlopen van zijn huwelijk niet aan zijn karakter kan liggen: ' Anders had mijn nieuwe vriendin daar ook wel over geklaagd'. Zijn leed heeft hij de neiging te dramatiseren: 'Ik verlang zo naar rust. Wat is de zachtste dood? Opium? De polsen doorsnijden? Een kogel door het hart? Alles vereist energie, en energie heb ik niet!'